

TOMASZ WALISZEWSKI, *ELAION. OLIVE OIL PRODUCTION IN ROMAN AND BYZANTINE SYRIA-PALESTINE*, WARSZAWA: POLISH ARCHAEOLOGY IN THE MEDITERRANEAN MONOGRAPH SERIES 6, WARSAW UNIVERSITY PRESS, 2014, SS. 631

Nawet ci, którzy nie czytają Braudela wiedzą, że jest on autorem określenia cywilizacji śródziemnomorskiej mianem cywilizacji wina i oliwy, odnoszącego się do konstytutywnych składników diety śródziemnomorskiej od IV tysiąclecia p.n.e. po dzień dzisiejszy. Dlatego nie sposób przecenić wagi studiów nad produkcją, dystrybucją i rolą kulturową tych substancji – z punktu widzenia badacza starożytności szczególnie ważnych, gdyż używane do ich transportu i przechowywania pojemniki (gliniane amfory) przetrwały w masowych ilościach i łatwo poddają się wszechstronnej analizie archeologicznej. Archeologia przynosi też liczne ślady produkcji oliwy w starożytności w postaci elementów kamiennych pras do jej wyłaczania. Współczesnemu odbiorcy literatury naukowej, nie będącemu archeologiem badającym określone stanowisko, bardzo liczne zabytki do dziejów produkcji i dystrybucji oliwy muszą być przedstawione w formie syntetycznej, umożliwiającej zrozumieniu zjawisk i procesów historycznych w starożytności. Dlatego należy z uwagą odnotować najnowszą publikację poświęconej produkcji oliwy we fragmencie wschodniej części basenu Morza Śródziemnego – pracę autorstwa dr. hab. Tomasza Waliszewskiego (dalej W.). Tytuł książki jest nieco mylący, gdyż praca W. obejmuje obszar znacznie szerszy niż Syro-Palestyna, uwzględniając – w sensie analizy znalezisk archeologicznych – też Jordanię (czyli starożytną Arabię), łącznie ok. 308 tys. km², a w sensie konceptualnym teren jeszcze szerszy, skoro Autor często czyni obserwacje dotyczące drzewa oliwnego i oliwy na obszarze śródziemnomorskim w ogóle. Należałoby zatem mówić o produkcji oliwy na obszarze starożytnego Lewantu, ale przecież spór o słowa nie może zdominować dyskusji o tej książce. Niezależnie od oceny sformułowań zawartych w tytule książki, należy wysoko ocenić decyzję o poddaniu badaniom tak szerokiego obszaru – dziś podzielonego między sześć państw i terytoriów, ale w starożytności tworzącego kontinuum kulturowe i gospodarcze. Wśród uwag wstępnych na temat książki W. warto podkreślić trafną decyzję o objęciu jej zakresem okresu od III w. p.n.e. po IX w. n.e., co umożliwiło jej Autorowi zbadanie przemian w technologii produkcji oliwy i dynamiki handlu nią na przestrzeni ponad tysiąca lat, w tym prześledzenie procesów gospodarczych na tle fundamentalnych zmian politycznych i kulturowych w Lewancie i w ogóle na obszarze śródziemnomorskim od epoki hellenistycznej po wczesne średniowiecze muzułmańskie.

Recenzowana książka wyrosła z prowadzonych przez jej autora badań archeologicznych w Libanie, Jordanii i Syrii, a poświęconych w głównej mierze prasom do wyciskania oliwy – najłatwiejszym w badaniach śladom produkcji oliwy w dawnych wiekach. Znajduje to odzwierciedlenie w układzie książki: jej zasadniczą część stanowi rozdział trzeci (*The oil presses and their product*, ss.117–266) oraz bardzo obszerny katalog pras (*Descriptive catalogue*, ss. 399–512), w sumie stanowiące niemal połowę objętości książki, bez wliczania do niej bibliografii i indeksów. O ile ten katalog deskryptywny przedstawia wykaz pras do wytlaczania oliwy zlokalizowanych w Palmyrze w Syrii, w 38 stanowiskach archeologicznych w Libanie oraz w 47 stanowiskach w Jordanii, to rozdział trzeci poświęcony jest rekonstrukcji procesu wytłaczania oliwy w Lewancie, analizowanego w kontekście całego świata śródziemnomorskiego. W. przekonująco pokazuje przełom technologiczny następujący od epoki hellenistycznej, a polegający na wprowadzeniu ulepszonej prasy do wyciskania oliwy. Biorąc pod uwagę staranność dokumentowania pras do wytłaczania oliwy na wybranych do katalogu stanowiskach, można tylko żałować, że Autor nie pokusił się o pełną dokumentację tych zabytków w całym Lewancie – nie uwzględnił bowiem większości stanowisk syryjskich i pominął w ogóle Palestynę. Nie może to – rzecz jasna – nie rzutować na kompletność jego wywodów.

Recenzowana praca nie ogranicza się tylko do analizy zabytków i stanowisk archeologicznych. Przede wszystkim uwzględnia ona kontekst badań nad produkcją i dystrybucją oliwy w innych obszarach świata śródziemnomorskiego i wyczerpująco omawia stan badań tych zagadnień w Lewancie (rozdział pierwszy *Sources and resources for the study of oleoculture in Roman and Byzantine Syria-Palestine*). W rozdziale drugim (*Biogeography of the olive tree in its Syro-Palestinian environment*, ss. 73–113) W. omawia też proces domestykacji drzewa oliwnego, który miał miejsce właśnie na terenie Lewantu w V–IV tys. p.n.e. Bardzo istotne, choć niestety nie do końca konkluzywne, są rozważania W. nad wpływem czynników klimatycznych na uprawę oliwki w Lewancie, zawierające ważne spostrzeżenie o występowaniu na tym obszarze przez większość dyskutowanego okresu, tzw. optimum klimatycznego, które trwało mniej więcej do 600 r. n.e. (s. 91), przy czym W. uważa zmiany czynników klimatycznych na tym obszarze za drugorzędne dla uprawy oliwki (s.92). Przetaczone przezeń wyniki badań pyłków roślinnych pozwoliły W. zidentyfikować okresy ekspansji uprawy drzew oliwnych (ss. 98–99) i to wobec niemożności archeologicznej identyfikacji jakiegokolwiek antycznego gaju oliwnego.

Rozdział czwarty (*Olive oil production in a social and economic context*, ss. 269–318) podejmuje próbę znalezienia odpowiedzi na pytania o skalę procesu produkcji oliwy w

Lewancie i o jej dystrybucję. Jak można było się spodziewać, W. zauważa duże zróżnicowanie skali produkcji, łącząc zachowane wytwórnie z dużymi, komercyjnymi producentami oliwy. Nieco bardziej zaskakujące są konkluzje Autora na temat lokalnego głównie modelu handlu oliwą w Lewancie, przy braku dowodów archeologicznych na większe znaczenie lewantyńskiej oliwy w handlu dalekosiężnym na obszarze Imperium Romanum (ss. 301–302). Duża produkcja miejscowa oliwy, oceniana przez W. maksymalnie na 130 mln. litrów rocznie, była zatem spożywana lokalnie, w znacznej mierze przez żołnierzy rzymskich (ss. 307–311).

Wreszcie w ostatnim rozdziale (rozdział szósty *Toward a new horizon: olive oil production in the medieval Levant*, ss. 329–335) W. podejmuje próbę weryfikacji teorii o schyłkowym charakterze gospodarki lewantyńskiej po podboju arabskim, konstatując spadek, ale nie załamanie produkcji oliwy we wczesnym średniowieczu.

Recenzowana praca, jak wszystkie chyba w zasłużonej serii PAM Monograph Series, jest opracowana bardzo starannie, z dużą ilością dobrze czytelnymi ilustracji oraz starannie dobranych map ilustrujących zjawiska przyrodnicze warunkujące uprawę drzew oliwnych, map regionu, planów stanowisk archeologicznych. Nie można też nie zauważyć dobrej, klarownej angielszczyzny, którą ta książka została napisana, co warunkuje możliwość jej zaistnienia w międzynarodowej wymianie myśli. Dodatkowym walorem książki W. jest staranna dokumentacja stanowisk archeologicznych i artefaktów, często na terenach obecnie trudno dostępnych, na których – wskutek prowadzonych działań wojennych, rabunków i świadomej dewastacji prowadzonej przez bojowników Państwa Islamskiego – znaczna część zabytków uległa bezpowrotnemu zniszczeniu. Może się więc łatwo okazać, że niektóre prasy i stanowiska archeologiczne będą znane potomności tylko z książki W.

W sumie recenzowana praca zasługuje na bardzo wysoką ocenę. Łączy ona staranność dokumentacji archeologicznej, nawet jeśli odnosi się to tylko do wybranych, a nie do wszystkich stanowisk, ze zrozumieniem znaczenia czynników przyrodniczych dla badania zjawisk gospodarczych i społecznych w starożytności oraz z chęcią podejmowania szerszych pytań natury historycznej. Jej autor rozumie archeologię nie jako naukę o artefaktach i stanowiskach, ale jako dyscyplinę szukającą odpowiedzi na fundamentalne pytania o społeczeństwo i gospodarkę w starożytności. W. zna modele funkcjonowania gospodarki antycznej i sam stara się w swej książce zaproponować model produkcji, dystrybucji i konsumpcji oliwy na terenie starożytnego i wczesnośredniowiecznego Lewantu, posługując się danymi archeologicznymi i nielicznymi źródłami pisanymi oraz ostrożnie stosując analogię do późniejszych, lepiej oświetlonych źródłowo epok. Z tych względów recenzowana

Recenzje

praca będzie bez wątpienia stanowiła ważny wkład w międzynarodową dyskusję na temat gospodarki i społeczeństwa we wschodniej części basenu Morza Śródziemnego w epoce przełomowych zmian politycznych i kulturowych wyznaczonych początkiem epoki hellenistycznej z jednej, a ukształtowaniem się systemu kalifatu arabskiego z drugiej strony.

Krzysztof Nawotka
Uniwersytet Wrocławski
krzysztof.nawotka@uwr.edu.pl